

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ

СЕРГІЄНКО Олександр Васильович - аспірант кафедри державотворення і права Національної академії державного управління при Президентові України

Стаття посвячена дослідженню аспектів становлення громадянського суспільства як основопологаючого базиса реалізації основних громадянських прав і свобод людини. Метою статті є дослідження змісту поняття влади (в частині державної влади), суспільства, громадянського суспільства, громадянських прав і свобод, громадянськості, розподілу влади на гілки та рівні, визначення нагальних проблем формування та діяльності громадянського суспільства в Україні, напрямків удосконалення взаємодії держави та громадянського суспільства щодо реалізації влади. В статті уточнено місце і роль громадянського суспільства в механізмі забезпечення реалізації громадянських прав і свобод людини, і охарактеризовано поточний стан справ в Україні за даним питанням.

Ключові слова: держава, влада, державна влада, місцеве самоврядування, гілки влади, рівні влади, суспільство, громадянське суспільство, громадянські права і свободи, громадянськість, взаємодія влади і громадянського суспільства.

Постановка наукової проблеми

Реформування системи державного управління та місцевого самоврядування, здійснення реальних перетворень щодо децентралізації влади, забезпечення просування України до асоційованого членства у Європейському Союзі, потребує як осмислення наявної моделі системи державної влади, в першу чергу - органів влади, так і перехід до забезпечення участі

кожного громадянина у здійсненні влади як такої.

Цілі статті та постановка завдань

Метою статті є дослідження поняття влади (зокрема, державної влади), суспільства, громадянського суспільства, громадянських прав та свобод, громадянськості, поділу влади на гілки та рівні, визначення нагальних проблем формування та діяльності громадянського суспільства в Україні.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- розглянути зміст громадянського суспільства як інституції забезпечення реалізації громадянами своїх громадянських прав та свобод та взаємодії держави та громадянського суспільства з метою забезпечення права громадянина на здійснення влади;

- виявити особливості такої взаємодії.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю

Статтю присвячено особливостей взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні в період фактичного початку становлення останнього.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми

Дослідженням даних питань приділяли увагу М. Грушевський, Д. Дорошенко, В. Ключевський, Б. Рибаків, І. Фроянов,

Л. Черепнін, М. Котляр, О. Сушинський,
П. Толочко, В Шаповал, Н. Яковенко та ін.

**Виклад основного матеріалу
дослідження та обґрунтування
отриманих наукових результатів**

Розвиток систем державного устрою і, як наслідок, державного управління привів західні демократії до визнання постулатів Великої французької революції: воля, рівність, братерство [1, с.212], і, як наслідок, прийняття на озброєння теорем про поділ державної влади на три складові: законодавчу, виконавчу і судову [2, с.19]. Проте, питання у яких пропорціях ділиться ця влада, саме у розумінні абсолюту (абсолютна влада), так і не вирішено з часів постановки зазначеного питання її автором – Шарлем Луї Монтеск'є [3, с.165]. Очевидним є факт того, що народження усіх революцій має на меті з'ясування питання поваги носіїв державної влади до тих, над ким він цю владу встановив, і абсолютно очевидно, що з середини XVII століття головною дійовою особою владної дії, яка (особа) усвідомлює себе як самостійний суб'єкт влади, став саме народ відповідної держави. Мова, зрозуміло, йде виключно про ту спільноту людей, яку ми у сучасному розумінні ототожнюємо з поняттям громадян чи підданих, тобто тих, хто набуває відповідних прав і обов'язків у своїй державі, і як наслідок їх реалізації несе тягар відповідальності за наслідки дії влади.

Зрозуміло, що, пройшовши етап розвитку представницької демократії, дійшовши до межі її можливостей (з точки зору наявності очевидних рамок у можливості народом реалізації свого права на владу як суверена), постало питання про реальність участі кожного громадянина (підданого) у здійсненні влади у себе в державі. Абсолютно очевидним є той факт, що делегати, яким ця влада делегується народом, у всій безлічі своїх форм: депутат, президент, голова, міністр тощо, - у більшості випадків мають можливість спотворювати повноваження, надані народом, нерідко розширюючи їх за межі дозволеного чи взагалі направляючи свою діяльність у протилеж-

ний бік, від визначеного народом у мандаті. Саме тому, незважаючи на видиму демократичність такої системи, у більшості випадків вона призводила саме до створення основного документу з суспільного договору - конституції, тобто того основного закону, який відповідав би суспільству на питання про структуру влади з точки зору можливостей: інститути влади, межі їх влади та основні механізми їх діяльності. Як уже зазначалося вище, саме у конституціях почали закріплювати принцип поділу влади на три складові.

Проте принцип розподілу державної влади на три складові станом на середину XX століття абсолютно не відповідав на питання не те що участі народу у її здійсненні, а навіть і місцевих еліт. Отже, була необхідність у реалізації права місцевих еліт на власну участь у здійсненні державної влади. Звернемо увагу на той факт, що вперше документально це прагнення зафіксовано в Англії ще в XI столітті, де барони вимагали забезпечення своєї автономії в рамках єдиної корони [4, с.15]. У цей час, як нам відомо, у Русі це право було забезпечено в силу самої структури держави, яка вже в той час була об'єднанням князівських земель під чолом старшого князя у Києві, що було визначено у заповіті князя Ярослава Мудрого [5, с.18].

Завершується це прийняттям Європейської хартії місцевого самоврядування [6, с.7]. З цього моменту ми можемо впевнено говорити про те, що поділ влади з площинного виміру (три гілки) переходить на об'ємний рівень, державна (три гілки) та місцева. Щодо останньої, то незважаючи, що поділ її на гілки, зазвичай, ніде не оголошується, але насправді вона теж поділена, як мінімум, на три гілки. Усі ці гілки рівні і постійно пересікаються між собою, а завдяки поняттю делегування, ще й об'єднуються. Україна, у цьому сенсі, становить державу, де формальний розподіл влади настільки законодавчо визначений загально, що межі і повноваження постійно перерозподіляються між гілками та рівнями влади. Останнє чітко відповідає на питання: чому в Україні так і не розвинене місцеве самоврядування.

Логічним розвитком зазначеної тенденції стає теорія прямого народовладдя, яка формально відповідає на питання про безпосередню участь кожного представника народу у здійсненні влади, проте, за фактом, ніяким чином не пояснює, як саме це практично може бути реалізовано.

У зв'язку з цим слід зазначити наступне:

по-перше, представницькі органи влади не є інститутами прямої демократії;

по-друге, на сьогодні ми виділяємо саме форми прямої демократії: референдум, прямі вибори, самоорганізація населення тощо, - а не лад як такий;

по-третє, навіть для імплементації рішень народу, прийнятих через форми прямої демократії, необхідно мати представницькі інститути, до прикладу, виборчі чи лічильні комісії тощо.

Чи носять такі обмеження об'єктивний характер? І щоб відповісти на зазначене питання, спершу звернемо увагу на таке явище, як громадянське суспільство.

Отже, якщо на початку цієї статті ми пробували зрозуміти, що сучасна тенденція здійснення абсолютної влади шляхом її роздроблення на складові продовжує совою переможну ходу, і теорія стримування та противаг, так віртуозно (на скільки це на сьогодні можливо) реалізована у Сполучених Штатах Америки шляхом створення величезної системи органів державної (рівня штату), наддержавної (федерального рівня) та місцевої (населеного пункту) влади, продовжує реалізуватися створенням все різноманітніших інституцій, то питання реалізації кожним громадянином (підданим) права на владу стає все гострішим.

Очевидно, що якщо спершу аристократичний рівень виборів своє право на владу у монарха, за ним еліта виборола своє право на владу в аристократії, то очевидно, що або є очевидна межа такого поділу, або дроблення буде ти до реалізації кожною особою свого права на владу. І якщо є очевидним той факт, що державна влада та місцева у підсумку склали два різні рівні, то і громадянська влада складає свій.

З метою встановлення обґрунтованості зазначеного твердження звернемося до

визначення поняття. Отже, «громадянське суспільство - суспільство з розвиненим економічними, політичними, духовними та іншими відносинами та зв'язками, яке взаємодіє з державною та функціонує на засадах демократії та права» [7, с.646]. Очевидно, що громадянське суспільство і держава - це різні рівні, які між собою взаємодіють.

Що є предметом взаємодії цих рівнів? Зрозуміло, що теорія природних прав зробила вагомий внесок у розвиток теорії громадянського суспільства, оскільки фактично підвела підґрунтя під право кожної особи на здійснення влади, рівне з будь-якою іншою особою. А метою реалізації цієї влади фактично є громадянські права і свободи, під якими ми, в першу чергу, розуміємо «права і свободи, які визначають правовий статус громадянина з погляду можливостей його участі в усіх сферах життя держави та суспільства» [8, с.647]. Отже, кожний громадянин має рівні з будь-яким іншим громадянином права на здійснення влади, і мірилом можливості їх реалізації є демократія, як устрій. На національному рівні це, зазвичай, закріплюється в основному законі - конституції [9, 647].

Україна не є виключенням із зазначеного, адже статтями 3 та 5 Конституції України передбачено наступне: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються ... найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави... Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу» [10]. Звернемо увагу на те, що фактично усі постулати громадянських прав та свобод, а також невід'ємне право громадянина на владу,

закріплено в основному законі, а отже, потрібно відзначити, що фактично Конституція України підвела сучасну європейську базу щодо функціонування в Україні громадянського суспільства.

Чому ж тоді ми стверджуємо, що в Україні громадянське суспільство знаходиться на початкових стадіях формування? З метою відповіді на це питання звернемося до базового поняття «громадянськість». Під ним ми розуміємо [11, с.647]:

по-перше, «готовність... громадянина... до активної участі у справах суспільства і держави»;

по-друге, його здатність до цієї участі;

по-третє, основою є «глибоке усвідомлення своїх прав та обов'язків».

Отже, без сумніву громадянське суспільство є фактично інституцією забезпечення участі громадян у здійсненні влади на всіх її рівнях.

Події Помаранчевої революції 2004 року та Революції гідності 2014 року показують, що в українському суспільстві готовність громадян до активної участі у справах держави є, і це незважаючи на те, що фактично весь цей час ми відзначали авторитарну форму правління в державі.

Щодо здатності до цієї участі бачимо наступне: з одного боку, відома здатність українців до створення та забезпечення діяльності військових підрозділів, які діють на основі внутрішньої самоорганізації (широко відоме ще за часів Козацької доби), як-от: формування добровольчих військових підрозділів з метою протидії зовнішній та внутрішній військовій агресії, активний розвиток волонтерського руху з підтримки потреб війська; натомість відсутність самодостатніх інститутів громадянського суспільства, які покликані не збройним шляхом врегульовувати суспільні протиріччя, як-от: «кишенькові» та «диванні» політичні партії, їх «васальні» громадські організації, фактична відсутність незалежних засобів масової інформації тощо.

Щодо глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків необхідно сказати наступне. Україна у складі Радянського Союзу пережила одні із складних етапів свого життя. Фактична політика московського

уряду була направлена на знищення будь-якої ідентичності українця, з одночасним нав'язуванням ідеології утопічного комунізму, яка вилилась у побудову державного монопольного капіталізму в СРСР, при якому будь-який розвиток громадянського суспільства був неможливий. Це вилилось у низку заходів радянської машини, як громадянська війна, голодомор, примусова колективізація, знищення українського середнього класу (репресії), створення механізму протидії українському націоналізму, витіснення української мови тощо. За таких умов проявити громадянину свою позицію, відмінну від лінії партії, було практично неможливо, а отже, і формування громадянського суспільства унеможливалось.

Коли ми ведемо мову про узурпацію влади, то необхідно окреслити, що це стосується не тільки рівня державної влади як такого. У більшості дослідників ми знаходимо думку, яка стала панівною в українському суспільстві, що узурпація влади можлива лише на державному рівні однією з гілок, до прикладу, чи Президентом, чи Парламентом, чи Судом. Проте слід зазначити, що події на сході України на сьогодні засвідчили, що узурпація влади може відбутися на місцевому рівні, що фактично стає першим поштовхом до сепаратизму, і як наслідок порушення природного балансу у здійсненні влади і забезпеченні дотримання суспільного договору.

Однак, висловлю припущення, що узурпація влади громадянським суспільством априорі неможлива, адже суверен і так, теоретично, має всю повноту влади. З іншого боку, саме посилення ролі громадянського суспільства є запобіжником в узурпації влади як такої, оскільки саме громадянське суспільство уже є об'єднанням громадян.

В Україні сформована система обмеження дії інститутів громадянського суспільства, які характеризуються двома основними напрямками:

- обмеження права громадян на безпосереднє прийняття рішення щодо здійснення влади, зокрема, референдуми в Україні мають дорадчий статус, тобто не

мають безпосередньої сили дії;

- представницькі органи влади мають більше прав по формуванню органів влади, ніж суспільство. Фактично Україна все ще знаходиться на етапі розбудови представницьких органів влади, у той час, як у розвинених сталих демократіях право на формування різноманітних органів влади надано суспільству, що, у першу чергу, реалізується правом обирати усіх представників влади, на яких покладається будь-який обов'язок у її здійсненні (судді, прокурори, шерифи тощо).

У зв'язку з переходом України від державного монопольного капіталізму до олігархічного монопольного капіталізму передумов для формування такого інституту, як громадянське суспільство, не створено. Абсолютно очевидно, що питання його становлення у суспільстві назріло давно, і зважаючи на свідомий вибір українців у бік загальнолюдських цінностей, його побудова є невідворотною.

Окрім того, побудова асоціації з Європейським Союзом, у першу чергу, передбачає узгодження діяльності владних інституцій України та громадянського суспільства з відповідними владними інституціями Європейського Союзу в цілому, так і кожної країни учасника Європейського Союзу зокрема. Отже, очевидним постає питання формування повноцінного владного рівня в Україні - громадянського суспільства, з усіма його інститутами, формами та механізмами діяльності.

Висновки

У статті досліджено питання становлення влади як об'ємного механізму взаємодії рівнів влади і її гілок.

Так само, як рівень місцевого самоврядування є абстрактно незалежним від загальнодержавного (національного), так і громадянське суспільство є самостійним рівнем, абстрактно незалежним від державного та місцевого, при цьому він є фактично єдиним, який забезпечує безпосередню участь кожного свідомого громадянина у процесі здійснення влади, фактично розвиваючи найпотужніший наявний інструмент прямої демократії.

Очевидним є те, що сучасний етап розвитку України в напрямку децентралізації влади (демонополізація державної влади) є необхідною передумовою розвитку не тільки сталої демократії в Україні, але і кроком до становлення громадянського суспільства як такого.

Зрозуміло, що абсолютно незалежних систем, які б між собою взаємодіяли, бути не може, проте мова йде у можливості їх незалежного існування в рамках тієї долі влади, яку вони собою уособлюють, без можливості свавілля з боку інших рівнів чи гілок, та забезпечення протидії узурпації влади будь-яким з рівнів.

Конституція України на рівні основного закону задекларувала принципи побудови в ній розвиненого громадянського суспільства. Це означає, що наступним етапом децентралізації влади в Україні повинен стати етап подальшої передачі владних повноважень інститутам громадянського суспільства.

З іншого боку, Українська Конституція потребує змін саме у напрямку закріплення юридичних норм на здійснення уже перевірених форм прямої демократії: референдуми прямої дії, введення механізмів прямого голосування з цілої низки осіб, що реалізують владні повноваження.

Все це буде сприяти побудові в Україні сильного громадянського суспільства та встановлення сталої демократії.

Література

1. Хрестоматия по истории Нового времени стран Европы и Америки. Книга 1: Внутривосточное развитие. Часть 1: XVII-XVIII вв. Составитель Д.В.Кузнецов. - Благовещенск: Издательство БГПУ. 2010. 212 с.
2. Об Америке: Конституция Соединенных Штатов Америки с комментариями, адаптированными из "World Book Encyclopedia" -М.: "World Book, Inc.". 2004. 97 с..
3. Шарль Луи Монтескье. Персидские письма. Размышления о причинах величия и падения римлян. -М.:Канон-Пресс-Ц Кучково поле. 2002. 512 с.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню аспектів становлення громадянського суспільства як основоположного базису реалізації основних громадянських прав і свобод людини. Метою статті є дослідження змісту понять влади (зокрема, державної влади), суспільства, громадянського суспільства, громадянських прав та свобод, громадянськості, поділу влади на гілки та рівні, визначення нагальних проблем формування та діяльності громадянського суспільства в Україні, напрямів удосконалення взаємодії держави та громадянського суспільства щодо здійснення влади У статті уточнено місце і роль громадянського суспільства у механізмах забезпечення реалізації громадянських прав та свобод людини, та надано характеристику поточного стану справ в Україні із зазначеного питання.

4. Петрушевский Д.М. Великая хартия вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века: С прил. лат. и рус. текста Великой хартии и др. документов. 2-е изд. – М: М.иС.Сабашникові, 1915.
5. Толочко П.П. Київська Русь / П.П. Толочко. – К.: Абрис. 1996. – 360 с.
6. Європейська Хартія про місцеве самоврядування. -Strasbourg: Council of Europe. 2012. 53 с.

SUMMARY

The article studies aspects of civil society as the fundamental basis of the realization of basic civil rights and freedoms. The article is the research content of concepts authorities (including government), civil society, citizens' rights and freedoms, citizenship, the division of power into branches and levels, determination and urgent problems of formation of civil society in Ukraine, directions of improvement of cooperation between the state and civil public authorities to implement Article specifies the place and role of civil society in the mechanisms of ensuring the implementation of civil rights and freedoms, and provided this description of the situation in Ukraine in this issue.

7. Юридична енциклопедія. Том 1. Шемшученко Ю.С. та інші. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. 1998. 672 с.
8. Там само.
9. Там само.
10. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Юридична енциклопедія. Том 1. Шемшученко Ю.С. та інші. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. 1998. 672 с.